

Љерка Јефтић

Факултет за производњу и менаџмент Требиње, Универзитет у Источном Сарајеву

Дискурсна стратегија манипулације на сајтовима novinar.de и borbazaveru.info

Сажетак: Слиједећи принципе теоријско-аналитичког оквира критичке анализе дискурса, као практично оријентисаног модела дискурсне анализе при давању друштвеним проблемима, у раду је анализирана употреба језика у начину на који сајтови novinar.de и borbazaveru.info конструишу стварност. Посматрање наведених сајтова као врсте информативних медија подразумејева и идентификовање доминантне идеолошке матрице из које дјелују, као и облика манипулације као дискурсне стратегије којима се служе у комуникацији са јавношћу.

Кључне ријечи: дискурс, манипулација, идеологија, медији

1. Увод

Истраживање представљено у раду слиједи принципе критичке анализе дискурса (енг. critical discourse analysis — CDA). Према једној од дефиниција овог лингвистичког правца, ЦДА је теоријско-аналитички оквир у истраживању начина на који се злоупотреба моћи, доминација и неједнакости у друштву манифестују у језику и његовој употреби. (Wodak, 2001; Van Dijk, 1997, 2006; Fairclough, 1995). Злоупотребљавање моћи у друштву приписује се припадницима ‘симболичке елите’ (Bourdieu, 2003) који су у посједу тзв. ‘симболичког капитала’ рефлектованог у статусу који им обезбјеђује моћ да у својим пољима активности одлучују о теми дискурса, начину представљања стварности, да постављају агенду, да утичу на важност предмета дискусије и сл., на тај начин постајући „произвођачи јавног знања, увјерења, ставова, норми, вриједности, морала и идеологија“ (ван Дијк, 1989:22)¹. Припадницима ‘симболичке елите’ у друштву сматрају се економски, политички, академски центри моћи, али и медији.

У времену развоја електронске цивилизације свједоци смо преласка медија од традиционалних у нове форме умрежених технологија. Нови медији са собом доносе превасходно нове канале комуникације у које сврставамо и вебсајт или сајт (енг. website). Спецификум ове врсте комуникације је њено постојање унутар јавног простора на Интернету — простора који представља океан инфомација и пружа кориснику слободу да сам одави селекцију информација и садржаја које ће пласирати и конзумирати. Потребно је истаћи важност овог спецификума кад су у питању сајтови анализирани у раду — novinar.de и borbazaveru.info — будући да се њихове активности одвијају искључиво у сајберпростору, односно да ови сајтови нису online издања неке друге врсте медија комуникације попут дневних новина или телевизије. Другим ријечима, информације којима они креирају стварност у

¹ [...] the manufacturers of public knowledge, beliefs, attitudes, norms, values, morals, and ideologies.

форми 'вијести' конзумирају се на захтјев окупљених на виртуалној агори. Не улазећи у детаљније жанровско одређивање вебсајта као комуникацијског канала, сајтове *novinar.de* и *borbazaveru.info*, анализирани у раду, сврставамо у категорију информативних сајтова, или прецизније у 'портале вијести'².

У традиционалном дискурсу медија, 'вијест' се дефинише као „текст или дискурс на радију, телевизији или у новинама у којима се даје нова информација о скорашњим догађајима“ (*van Dijk, 1988a:4*)³. Ова врста дискурса има своју хијерархијски организовану тематску структуру: Наслов, Лид, Главни догађај, Позадина догађаја, Историја, Контекст, Посљедице, Вербалне реакције, Евалуација и Очекивања⁴ (*van Dijk, 1988b:14*). Иако је у корпусу вијести анализираном у раду уочљиво одступање од наведене, уобичајене, структуре вијести, осим Наслова, за потребе овог истраживања задовољићемо се анализом Наслова као врха тематске структуре који представља резиме догађаја/ситуације о којој се извјештава.

1.1 Манипулација

Један од кључних појмова у критичкој анализи дискурса, нарочито у социо-когнитивном приступу критичкој анализи дискурса (*van Dijk, 2009*), који имплицира дискурсивну злоупотребу моћи је манипулација, односно, комуникативни или симболички облици манипулације као форме интеракције (*van Dijk, 2006*). Ван Дајк манипулацију дефинише унутар мултидисциплинарног оквира који укључује социолошки, когнитивни и дискурсни приступ у бављењу овим феноменом. Сходно наведеном, манипулација је друштвени феномен због тога што подразумева интеракцију и злоупотребу моћи у односима између друштвених актера; когнитивни феномен, јер манипулација увијек укључује манипулацију умом учесника у дискурсу; дискурсно-семиотички феномен, будући да се манипулација врши кроз језик у писаној и усменој форми, као и путем других семиотичких средстава (*van Dijk, 2006:161*).

2. Анализа

За потребе овог истраживања, сајтови *novinar.de* и *borbazaveru.info* посјећивани су током марта, априла и маја 2012. године. Наслови вијести које су објављиване током тог периода послужили су за идентификовање тематских области и информација одабраних да буду уврштене у Наслове којима се конструише стварност. Премиса на коју се ослања ово истраживање је да постоји злоупотреба моћи од стране наведених сајтова у виду манипулације у интеракцији са конзументима садржаја које презентују. О томе који су доминантни симболички облици манипулације говорићемо унутар горе наведеног мултидисциплинарног оквира у бављењу овим феноменом.

2.1 Манипулација као друштвени феномен

За разумијевање манипулативног дискурса потребно је, прије свега, сагледати друштвено окружење тог дискурса, односно, формулисати друштвене предуслове манипулативне контроле у смислу фактора који дефинишу моћ друштвене групе и њених чланова — припадност друштвеној групи учесника интеракције, припадност

² Овај назив је преузет из категоризације информативних вебсајтова на адреси: www.webdevelopersnotes.com.

³ [...] a text or discourse on radio, on TV or in the newspaper, in which new information is given about recent events.

⁴ Дијелови шематске структуре наведени су великим словом по узору на енглески извор.

сти професији са привилегованим приступом симболичким друштвеним ресурсима, итд. Један облик ‘симболичког капитала’ — приступ медијима масовне комуникације — у чијем посједу су сајтови *novinar.de* и *borbazaveru.info* дефинисан је чињеницом да су се регистровани и да постоје у сајберпростору и тако за себе обезбједили статус да могу да пружају информације ‘на захтјев’⁵ виртуалне агоре са којом ступају у интеракцију. Међутим, ако имамо на уму да је облик манипулације који овдје истражујемо дефинисан у смислу друштвене доминације која се манифестује у даљој институционализацији произведеног дискурса, чиме је пресупониран статус ‘симболичке елите’ произвођача дискурса, примјећујемо становити разлику између анализираних сајтова и других информативних медија. Ова разлика је уочљива када упоредимо дискурс вијести презентованих на анализираним сајтовима са дискурсом вијести какав производи, на примјер, високотржишна штампа, медиј којем се приписује статус ‘симболичке елите’ и за који ван Дајк налази да није „неутралан, здраворазмски или рационалан медијатор друштвених догађаја, него, заправо, помаже репродуковању раније формулисаних идеологија“ (van Dijk, 1988a:11)⁶, последица чега је даљња институционализација доминантног дискурса у друштву. ‘Медијација’ друштвених догађаја се одвија и путем вијести као ‘дескриптивне’⁷ дискурсне форме:

[Вијести] не само да описују тренутна догађања и њихове могуће последице, него [...] углавном сликовито приказују акције друштвених елита моћи — политичких, економских, војних и друштвених — и представљају њихово мишљење. Углавном се на овај начин производи усаглашена основа моћи и на овај начин шира јавност сазнаје ко има моћ и шта хоће они који је имају. (ван Дијк, 1989:28)⁸.

Наведена дефиниција имплицира постојање консензуса у друштву уопште око приписивања статуса ‘елите’ произвођачу вијести. Сходно томе, уколико у јавности, односно у друштвено доминантном дискурсу, не постоји одјек дискурса институционализованог на овим сајтовима, било у виду конфронтације или подршке, не може се говорити о репродукцији доминантног дискурса од стране сајтова *novinar.de* и *borbazaveru.info*, што има за последицу немогућност сврставања ових комуникацијских канала у ‘симболичку елиту’ са конотативним значењем какво има ова синтагма.

2.2 Манипулација као когнитивни феномен

Когнитивно обиљежје феномена манипулације дефинисано је аргументом да манипулација имплицира манипулацију умом реципијента, као учесника интеракције, његовим знањем, увјерењима, идеологијом. Ван Дајк дефинише идеологију као ‘систем увјерења’ и тврди да унутар сваке културе постоји сагласност око општеприхваћене, неспорне, те самим тим и не-идеолошке врсте знања. (van Dijk, 1997: 28).

⁵ Када говоре о данашњем стадију развоја „средстава масовне комуникације (медијима)“, Кунцик и Зипфел тврде да се не може говорити о „масовном слању садржаја некој дисперзивној публици јер данашњи развој обиљежава утјецај нових медија све до ‘комуникације on-demand’, тј. ‘комуникације на захтјев’.“ (Kunczik & Zipfel, 2006: 25)

⁶ [T]he media are not a neutral, common-sensed, or rational mediator of social events, but essentially help reproduce preformulated ideologies.

⁷ За разлику од ‘прескриптивних’ дискурских форми у које спадају закони, законске одредбе, и тзв. ‘персуазивни’ облици дискурса попут реклама и других облика оглашавања. (van Dijk, 1989:27)

⁸ [News reports] not only describe current events, and their possible consequences, but [...] essentially portray the actions, and represent the opinions of political, economic, military and social power elites. It is mainly in this way that the consensual basis of power is manufactured, and how the general public gets to know who has the power and what the powerful want.

За анализу манипулације као когнитивног феномена послужимо се категоријама из социо-когнитивног приступа критичкој анализи дискурса и когнитивне лингвистике — ‘менталним моделима’ (van Dijk, 2009) и ‘оквирима’ (Lakoff, 2004).

Током интеракције, учесници представљају/конструирају стварност једни другима, дјелујући из својих идеолошких матрица које бивају индексирани у језику и говору на нивоу лексике, синтаксе, семантике, прагматике, истовремено конструирајући и (ре)активирајући ‘менталне моделе’ догађаја и контекста ситуације која се одвија. Ментални модели контекста представљају когнитивно средство помоћу којег корисник језика прилагођава свој дискурс друштвеном окружењу тако што прилагођава жанр дискурса, стил, укључујући категорије као што су: вријеме и мјесто догађања дискурса, учеснике, њихове улоге и идентитете (van Dijk, 2009). Интерпретација дискурса, односно текста, је, заправо, приписивање значења датом тексту од стране корисника, а колико се дискурс ‘држи на окупу’, односно, колико је дискурс кохерентан не приписује се томе колико пропозиције у њему изражене упућују на ‘објективне’ чињенице у вањском свијету, него томе колико те пропозиције упућују на већ створене моделе ситуације, односно догађаја похрањене у меморији корисника језика (van Dijk, 2009:76). Управо се појмом менталних модела објашњава чињеница како корисници језика, као припадници различитих друштвених групација, могу имати различите интерпретације истог догађаја, односно, дискурса. Наиме, ови модели представљају когнитивни аспект начина на који људи виде, тумаче, разумијевају стварност и, иако су субјективне природе (дакле, лична интерпретација догађаја), имају друштвену основу јер у себи садрже дијелове знања заједничког за друштвену групацију којој припадају (van Dijk, 2009: 78). Од важности је указати на могућност дефинисања пресупозиција у дискурсу помоћу менталних модела: пресупозиције су они искази који су дио менталног модела датог дискурса, али који нису семантички представљени (van Dijk, 2009: 77).

Ментални модели ће послужити за анализу одабраних Наслова вијести презентованих на сајту novinar.de у идентификовању пресупозиција.

2.2.1 Анализа сајта novinar.de

Садржај Наслова објављиваних на сајту novinar.de током марта, априла и маја 2012. године, могли бисмо сврстати у следеће тематске области: Косово; борба против екуменизма; актуелна догађања на политичкој сцени Србије; прогон Катакомбне цркве; прогон свештеника СПЦ од стране СПЦ. Овдје ћемо дати кратку анализу Наслова текстова из неких од наведених тематских области:

Папа не долази у Србију (вијест постављена на сајт 15.4.2012.) — пресупозиција овог асертива је да је постојала могућност да Папа дође у Србију. Импликација овог асертива ослања се на знање о свијету које посједују учесници у дискурсу, а то је да Папа не може ни доћи у посјету уколико није претходно позван чиме се инсинуира постојање таквог позива. Иначе, овај Наслов је рефлексивна идеологија ишчитане унутар тематске области борбе против екуменизма која је у супротности са ставом да Христова Црква „у појави екуменизма, макар често и погрешно оријентисаног, види трагање западних хришћана за изгубљеним јединством, и зато учествује и сарађује у екуменском дијалогу, и ради свједочења Истине пред светом.“ (еп. Атанасије, 2004:104)

Косара Гавриловић: 17. март (17.4.2012.) — овај Наслов се потпуно ослања на пресупонирано знање о свијету које је заједничко за узак круг упућених учесника интеракције, тако да они који не знају ко је Косара Гавриловић остају ускраћени

за порив да прочитају текст и сазнају шта она има да каже о 17. марту, датуму који је постао метонимија за страдање Срба на Косову и Метохији у новијој историји.

Насилници планирају упад у катакомбу ЕРП-е у егзилу (4.5.2012.) — експлицитно се, лексичким средством, износи вредносни суд о учесницима дискурса па тиме и афинитет аутора текста (употреба семантички маркиране лексеме ‘насилници’); пресупонира се знање о томе ко су ‘насилници’ (дискурсивно је уобличен идентитет ‘насилника’ као припадника Српске Православне Цркве који одступају од идеолошке матрице дискурса novinar.de) чија завјера је усмјерена ка ‘катакомби’ (симболу раног и прогоњеног хришћанства). За неупућене остаје непознат семантички садржај скраћенице ‘ЕРП’ са постмодификацијом ‘у егзилу’ све док не прочитају почетак текста и сазнају да се ради о ‘присталицама владике Артемија и Катакомбне цркве у Врњачкој Бањи.’

Кога лажу Тадићеве демонократе? (15.4.2012.) — пресупозиција овог Наслова је да Тадић лаже, а кованица ‘демонократа’ носи вредносни суд о њему и његовим присталицама. Имајући у виду датум објављивања текста — непосредно прије одржавање председничких и општинских избора у Србији 2012. године — наслов се може посматрати и као апелатив упућен у пропагандне сврхе.

Коначно — Србин! (21.5.2012.) — интерпретација ове екскламације у наслову пресупонира постојање менталног модела догађаја и контекста недавно завршених председничких избора у Србији. Разумијевању наслова помаже и визуелно семиотичко средство — фотографија новоизабраног председника, Томислава Николића, како чучи поред казана за печење ракије. Символика фотографије говори о идеолошкој матрици која одређује семантичку денотацију и конотацију лексеме ‘Србин’ у дискурсу сајта novinar.de.

2.2.2 Анализа сајта borbazaveru.info

За анализу начина на који сајт borbazaveru.info конструише стварност послужићемо се категоријом ‘оквира’ (енг. frame) из когнитивног приступа критичкој анализи дискурса. ‘Оквири’ се дефинишу као „менталне структуре које обликују начин на који видимо свијет. Као резултат тога, они обликују циљеве којима тежимо [...], начине на које дјелујемо.“⁹ (Lakoff, 2004: xv). Оквира постајемо свјесни по њиховим посљедицама, односно по начину на који размишљамо и по ономе што називамо здравим разумом, али и по томе како употребљавамо језик. По Лејкофу (Lakoff, 2004), све ријечи се дефинишу у односу са концептуалним оквирима и када чујемо неку ријеч њен оквир се активира у нашем мозгу. У складу са реченим, за нове оквирије потребан је нови језик.

Употреба језика у Насловима текстова објављених током наведеног периода сугерише присуство оквира [АПОКАЛИПСА НАСТУПА]¹⁰, односно [СТРАХ ОД АПОКАЛИПСЕ] чија функција је сугерисање и одржавање атмосфере страха. Овај оквир се активира Насловима који садрже синтагме као што су: ‘нови светски поредак’, ‘нуклеарни рат’, ‘дечији геј фестивал’, али и ‘екуменизам’, ‘новокалендарци’. Последње двије од наведених синтагми имају уско специфично негативно значење у дискурсу овог сајта. Такво значење конструише се примјеном принципа ‘идеолошког квадрата’ (van Dijk, 1997:33) како се назива установљена дискурсна стратеги-

⁹ Frames are mental structures that shape the way we see the world. As a result, they shape the goals we seek [...], the way we act [...]

¹⁰ У недостатку примјера из проучене стручне литературе одређили смо се за графички приказ ‘оквира’ великим словима унутар угластих заграда.

ја властитог позитивног представљања наспрам негативног представљања ‘другог’. У овом случају, аутори сајта, ‘ми’ себи приписују право на истину и праведност, док је ‘други’ поједини архијереји СПЦ којима се приписују етикете заговорника специфично дискурсивно уобличеног екуменизма и тзв. новокалендарства. Иначе, сам назив сајта borbazaveru.info пресупонира постојање напада на вјеру, па тиме и потребе за одбраном вјере, и представља примјер дискурсне стратегије манипулације.

2.2.3 Конструисање идентитета

Током интеракције, конструисање стварности које се одвија између учесника дискурса укључује и конструисање њихових идентитета, а манипулација, као когнитивни феномен, рефлектује се у примјени принципа ‘идеолошког квадрата’. Овдје ћемо у кратким цртама назначити начине експлицитног конструисања властитог ‘позитивног’ идентитета од стране сајтова novinar.de и borbazaveru.info.

Експлицитно представљање себе у позитивном свјетлу на сајту novinar.de налазимо у секцији ‘О нама’, гдје се уредници идентификују као

[...] група независних ентузијаста из расејања која слободно размишља [...]. Наша визија је онлајн портал који „живи“ (обострана комуникација — дијалог), портал који има душу и интернет новине које својим одабраним темама и после одређеног периода нуди „свеже“ и занимљиво штиво за читање и едукацију. (www.novinar.de)

Самоприписани атрибут ‘независни’ имплицира објективност и неутралност, а ‘слободно размишљање’ пресупонира недостатак слободе у размишљању у матици, Србији.

На сајту borbazaveru.info не постоји секција ‘О нама’, али постоји ‘Уводна реч’ у виду бесједе епископа Николаја под насловом ‘Борба за веру’. Овај дискурсивни поступак се дефинише као деманти, односно, порицање пристрасности (енг. disclaimer), а позивањем на ауторитет и кредибилитет епископа Николаја додатно се инсистира на праведности и исправности у ставовима говорника, те легитимизацији дискурса. Такође, испод секције ‘Обавешетњеа’, на насловној страни, стоје цитати ауторитета православног хришћанства — св Јована Дамаскина, св. Василија Великог, и других — чија функција је додатна легитимизација активности аутора сајта.

2.3 Манипулација као дискурсни феномен

Када говоримо о манипулацији као о дискурсном феномену, не можемо рећи да постоје дискурсне стратегије које се користе само у сврху манипулисања, јер језик није напосто толико ситуацијски одређен и конкретизован — користи се у разним ситуацијама и од стране различитих људи. Али, у одређеној ситуацији може се говорити о посебним стратегијама које су пожељније у сврху манипулације. Ван Дајк их назива ‘манипулативним прототипима’ (van Dijk, 2006:375) и дефинише контекстуални критеријум по којем се могу дефинисати жртве манипулације као они којима недостају кључни ресурси за детектовање манипулације, одупирања или избјегавања манипулације. Овај критеријум превасходно узима у обзир следеће:

- Непотпуно знање или недостатак релевантног знања, последица чега је немогућност формулисања контрааргумената за лажне, непотпуне или пристрасне тврдње.
- Фундаменталне норме, вриједности и идеологије које се не могу порећи или игнорисати
- Јаке емоције, трауме и сл. које чине људе рањивим
- Друштвени положај, професија или статус који потичу људе да прихватају дискурс и аргументе припадника елите. (van Dijk, 2006: 375)

Све наведено уједно чини и дио менталног модела контекста који учесници у дискурсу имају, који контролише прагматички аспект дискурса. На примјер, уколико они који бивају манипулисани имају страх од вршиоца манипулације, то ће бити представљено у њиховом моделу контекста, заједно са њиховом позицијом у таквој инетракцији као и са односом, кад је у питању моћ, који постоји између њих и говорника. И обрнуто, да би манипулација била успјешна, говорник мора да познаје ментални модел жртава манипулације, да познаје њихово знање (или недостатак знања) идеологију, емоције, искуства. Једноставно речено, сва стратегија дискурсне манипулације је усмјерена на она когнитивна и социјална обиљежја примаоца поруке која га чине рањивијим и мање отпорним на манипулацију, која га чине вољном жртвом да прихвати уђећења и чини оно што иначе не би чинио.

У свјетлу реченог можемо закључити да 'манипулативни прототип' у употреби на анализираним сајтовима заиста производи жртве манипулације тако што производи знања, увјерења, вриједности, норме, ускраћујући жртвама манипулације могућност формулисања контрааргумента, филтрирајући садржаје кроз идеолошку матрицу етнофилетизма, ксенофобије, теорије завјере, презасићену стереотипима које православно хришћанство не познаје, истовремено манипулишући јаким емоцијама и траумама жртава манипулације.

Summary: The paper is concerned with analysis of the language use in constructing reality, in the form of news reports, at novinar.de and borbazaveru.info websites. Information contained in the Headlines have been analyzed within the framework of critical discourse analysis which enabled the perspective of identifying ideological matrices and the strategy of manipulation employed by the websites in their communication with the public.

Key words: discourse, manipulation, ideology, media

Литература

- Bourdieu, Pierre and Wacquant, Loic (2003). *Neoliberal Newspeak. Notes on the New Planetary Vulgate*. [Internet]. Доступно на: www.sociology.berkeley.edu/ [18.2.2005.]
- van Dijk, Teun A. (1988a). *News as Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- van Dijk, Teun A. (1988b). *News Analysis. Case Studies of International and National News in the Press*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- van Dijk, Teun A. (1989). Structures of Discourse and Structures of Power. U Anderson, J.A. (ed.). *Communication. Yearbook 12*. Newbury Park, CA: Sage, 18–59.
- van Dijk, Teun A. (1997). Cognitive Context Models and Discourse. U Stamenow, M. (ed.). *Language Structure, Discourse and the Access to Consciousness*. Amsterdam: Benjamins, 189–226
- van Dijk, Teun A. (2006). Discourse, Context and Cognition. [Internet]. Доступно на: www.discourse-in-society.org [14.3.2006].
- van Dijk, Teun A. (2009). Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach. U Wodak, Ruth and Meyer, Michael. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, 62–85 [Internet]. Доступно на: www.discourses.org [2009.]
- Јефтић, еп. Атанасије (2004). *Заблуде расколника њизв. „сѣпарокалендараца“*, Београд.
- Lakoff, George (2004). *Don't Think of an Elephant!*. Canada: Chelsea Green Publishing Company